

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ГЛАДКЕВИЧ МАР'ЯНА ІГОРІВНА

УДК 159.922.8: 37.015.311 (043.5)

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Булах Ірина Сергіївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
декан факультету психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Помиткіна Любов Віталіївна,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри авіаційної психології;

кандидат психологічних наук, доцент,
Хавула Роман Михайлович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
доцент кафедри практичної психології.

Захист відбудеться 1 липня 2019 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

Автореферат розісланий _____ травня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку української держави, в умовах безперервних суспільних і соціально-економічних трансформаційних процесів актуалізується проблема становлення життєвих планів у молодого покоління. Потреба у вирішенні окресленої проблеми є особливо нагальною в юнацькому віці, що вирізняється інтенсифікацією особистісного та професійного самовизначення, а відтак, загостренням потреби юнацтва у плануванні власного майбутнього. Проте психологи констатують нездатність молодих людей самостійно конструювати осмислені та реалістичні життєві плани, що може перешкоджати їхній самореалізації як особистості та як фахівця. У зв'язку з цим, в епіцентрі наукових досліджень має знаходитися проблема формування життєвих планів у особистості юнацького віку, що є вельми важливою для вітчизняної психологічної науки та практики.

Різні аспекти проблеми становлення життєвих планів особистості були предметом наукового інтересу зарубіжних і вітчизняних психологів. Динаміка життєвого шляху особистості в індивідуальному вимірі цікавила Ш. Бюлер; самоздійснення особистості у контексті її життєдіяльності – Г. Оллпорта; ієрархія потреб людини на шляху до її самоактуалізації – А. Маслоу; життєвий стиль особистості та пошуки нею смислу життя – А. Адлера, В. Франкла; детермінанти життєвих виборів особистості – Е. Берна, Е. Еріксона; розвиток особистості як суб'єкта здійснення свого життя – К. О. Абульханову-Славську, І. С. Булах, С. Л. Рубінштейна; становлення в особистості суб'єктивної картини власного життя – Б. Г. Ананьева; емоційно-ціннісні виміри життєвого шляху особистості та її життєва творчість – І. Д. Беха, Ф. Ю. Василюка; усвідомленість, самоактивність особистості та суб'єктивність у виборі нею свого життєвого шляху і перспективи на майбутнє – Є. І. Головаху, Г. С. Костюка, О. О. Кроніка, С. Д. Максименка, В. О. Татенка; життєтворчість як здатність особистості до осмислення власного призначення, вироблення концепції свого життя, постановка життєвих цілей у контексті життєвого шляху – В. Г. Панка, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко та ін.

Пошуки особистістю сенсу життя, рефлексія щодо власного життєвого шляху і життєвих перспектив, спрямованість у майбутнє, готовність і здатність до особистісного та професійного самовизначення – вирізнявальні особливості юнацького віку (І. В. Дубровіна, І. С. Кон, Н. М. Толстих та ін.). Теоретичному і практичному вивченню низки питань, що певною мірою стосуються цих особливостей, присвячені сучасні наукові роботи ряду вітчизняних психологів. Предметом їх наукового дослідження були такі аспекти: психологічні особливості прийняття юнацтвом стратегічних життєвих рішень (Л. В. Помиткіна); психологічні основи проектування життєвого шляху в юності (О. М. Гріньова); психологічні чинники (Г. В. Гритчук) й особливості (О. Г. Малина) формування індивідуального життєвого стилю юнацтва; психологічні особливості формування життєвих перспектив у юності (А. Є. Левенець, Р. М. Хавула) і в ранній юності (Л. О. Тодорів, Г. В. Рудь); роль інтелектуального компонента у становленні життєвих стратегій юнацтва (Н. Г. Пилипенко); психологічні особливості образу свого майбутнього у ранній юності (О. В. Посацький); специфіка конструювання

самоцінності (Л. Є. Просандеєва) і духовного саморозвитку особистості в юності (С. О. Ставицька); чинники життєвого самовизначення старшокласників (С. М. Панченко) і колегіїстів (А. Л. Швидкий); психологічний аналіз категорій життєвого шляху особистості (І. А. Підласа) та ін.

З проведеного огляду очевидно, що питання формування життєвих планів особистості в юності не було предметом спеціального наукового дослідження психологів. Соціальна значущість і актуальність цього питання та його недостатня вивченість у межах вітчизняної вікової та педагогічної психології зумовили наш вибір теми дисертації: «Психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукової діяльності кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямком «Теорія та технологія навчання та виховання в системі народної освіти». Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 01. 12. 2016 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28. 03. 2017 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично вивчити психологічні умови та особливості становлення життєвих планів в особистості юнацького віку, розробити, апробувати та впровадити психологічний супровід формування життєвих планів у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти.

В основу дисертаційного дослідження були покладені такі **припущення:**

- процес становлення життєвих планів в особистості юнацького віку може залежати від цілого ряду психологічних умов;
- інтенсифікації конструювання і реалізації старшокласниками загальноосвітніх навчальних закладів і студентами закладів вищої освіти своїх життєвих планів сприятиме застосування в освітньому процесі психологічного супроводу їх формування з огляду на визначені умови.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз основних наукових підходів до вивчення життєвих планів та визначити психологічні умови їх формування в особистості юнацького віку.

2. Підібрати комплекс методів і методик дослідження психологічних умов та особливостей процесу становлення життєвих планів особистості юнацького віку; обґрунтувати критерії, визначити показники та рівні цього процесу.

3. Емпірично дослідити психологічні умови та особливості становлення життєвих планів у особистості раннього та пізнього юнацького віку.

4. Сконструювати психологічну модель, розробити, апробувати та впровадити психологічний супровід формування життєвих планів особистості юнацького віку в загальноосвітні навчальні заклади і заклади вищої освіти; сформулювати методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітніх

навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з активізації формування життєвих планів у старшокласників і студентів.

Об'єкт дослідження: життєві плани особистості в юності.

Предмет дослідження: психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці.

Методологічні основи дослідження становлять положення про розвиток особистості як суб'єкта здійснення її життя (К. О. Абульханова-Славська, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко), суб'єктність особистості у виборі нею свого життєвого шляху і перспективи (Є. І. Головаха, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Л. Є. Просандеєєва, В. О. Татенко), життєтворчість особистості у контексті її життєвого шляху (В. Г. Панок, С. О. Ставицька, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко; В. М. Ямницький), положення гуманістичного (А. Маслоу, К. Роджерс) та особистісно-орієнтованого підходу в розвитку особистості (І. Д. Бех, І. С. Булах, Л. В. Помиткіна, В. В. Рибалка).

Реалізації поставлених у дослідженні завдань сприяло використання комплексу **методів**: *теоретичних* – аналіз і узагальнення наукових даних з проблеми формування життєвих планів особистості, синтез, порівняння; *емпіричних* – спостереження, моделювання, анкетування, бесіда, інтерв'ю. На різних етапах дослідження було застосовано ряд психодіагностичних методик: методику мотиваційної індукції (авт. Ж. Нюттен, адапт. Н. М. Толстих); вільний самоопис (міні-твір) «Мої роздуми про свої життєві цілі» (М. І. Гладкевич); опитувальник «Моє ставлення до життя» (авт. І. С. Булах, модиф. М. І. Гладкевич); методику «Ціннісні орієнтації» (авт. М. Рокіч); «Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» (авт. Д. О. Леонтьєв); методику «Мотивація успіху і страх невдач» (авт. А. О. Реан); методику «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (авт. Дж. Роттер, модиф. О. П. Єлісеєв) – вивчення психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в юності. Для обробки кількісних даних використовувалися методи *математичної статистики* – критерій F^* -кутового перетворення Р. Фішера, коефіцієнт рангової кореляції Ч. Спірмена, χ^2 -критерій Пірсона. Статистична обробка одержаних кількісних даних здійснювалася за допомогою пакету статистичних програм SPSS 17.0.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проведено на базі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Дрогобицького ліцею при Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Бережанської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2. У дослідженні взяли участь 236 студентів і 258 старшокласників, 28 викладачів і 36 учителів, 4 психологи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* теоретично визначено сутність поняття «життєві плани особистості юнацького віку»; теоретично доведено та емпірично виявлено психологічні умови (здатність особистості будувати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах, оптимістичність у процесі побудови життєвих планів і перспектив, суб'єктність як авторство побудови життєвих планів) та визначено

особливості становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності; обґрунтовано критерії (осмисленість і реалістичність життєвих планів, оптимізм, інтернальність), показники (достатня, частково достатня, недостатня осмисленість і реалістичність життєвих цілей і життєвих планів як засобів їх досягнення у близькій, віддаленій і далекій часових перспективах; домінування мотивів успіху, переважання страху невдачі, невираженість мотиваційного полюсу; екстернальний, інтернальний локус контролю) і рівні (високий, середній і низький) досліджуваного процесу; сконструйовано модель формування життєвих планів в особистості юнацького віку; розроблено та апробовано психологічний супровід формування життєвих планів особистості в юності; сформульовано методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітньої та викладачам вищої школи з активізації формування життєвих планів у старшокласників і студентів;

- *уточнено* психологічну сутність феномена «життєві плани особистості»;

- *набули подальшого розвитку* уявлення про психологічні засоби формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що комплекс психодіагностичних методик, психологічний супровід формування життєвих планів в особистості юнацького віку і методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у старшокласників і студентів можуть застосовуватися психологами, вчителями й викладачами цих закладів. Результати дослідження можуть використовуватися викладачами закладів вищої освіти у процесі викладання навчальних дисциплін «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія особистості», «Акмеологія».

Результати дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес: Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 3615 від 20. 12. 2017 р.), Дрогобицького ліцею при Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (довідка № 447 від 19. 12. 2017 р.), Бережанської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 (довідка № 243 від 21. 12. 2017 р.), Рудківської гімназії (довідка № 06-09 / 137 від 22. 12. 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Особистий внесок автора у спільних з І. С. Булах публікаціях (Першоджерела генези моральної самосвідомості у підлітковому віці / І. С. Булах, М. І. Заяц (Гладкевич) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 18 (42). – С. 63-70 і Специфіка становлення моральної самосвідомості підлітків як умови їх особистісного зростання / І. С. Булах, М. І. Заяць (Гладкевич) // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Вип. 16. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 75-84) – полягає в обґрунтуванні життєвої позиції підлітка як умови його особистісного зростання та у вивченні моральної рефлексії підлітків у контексті їх життєдіяльності, відповідно, і становить по 50 %; у спільних з А. Григорович і О. Заяць публікаціях (Education management as the component of social management

system / O. Zayats, A. Hryhorovych, M. Hladkevych // *Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie.* – 2017. – 22, nr 3. – P. 36-42 і *Формування життєвої компетентності старшокласників засобами квест-технологій / А. Григорович, О. Заяць, М. Гладкевич // Матеріали II Міжнародної наук.-практ. конф. [«Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті»], (м. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 24-25 березня 2016 р.) / Полонійна академія в Ченстохові, Ужгородський національний ун-т, Дрогобицький державний педагогічний ун-т. – Ченстохова-Ужгород-Дрогобич : Посвіт, 2016. – С. 219-220) – полягає в описі освітнього менеджменту й специфіки життєвої компетентності старшокласників і становить по 40 %.*

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися та одержали схвалення на зарубіжній науково-практичній конференції (Будапешт, 2017), Міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях (Київ, 2015; Київ, 2017), Міжнародних науково-практичних конференціях (Дрогобич, 2007; Чернівці, 2007; Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 2016), Всеукраїнських науково-практичних конференціях (Херсон, 2008; Київ, 2018), на звітних наукових конференціях і засіданнях кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 10 публікаціях, із них 4 – у вітчизняних наукових фахових виданнях; 2 – у зарубіжних наукометричних фахових періодичних виданнях; 4 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (197 найменувань, із яких іноземними мовами 14) і додатків. Основний зміст дисертації викладено на 193 сторінках комп'ютерного набору. Загальний обсяг дисертації – 227 сторінок. Робота містить 7 таблиць і 5 рисунків на 9 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, висвітлено його мету, завдання, об'єкт, предмет, припущення, методи, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; презентовано інформацію про впровадження та апробацію результатів дослідження, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретичні основи дослідження формування життєвих планів особистості юнацького віку»** подано аналіз провідних наукових підходів до вивчення феномена «життєві плани», психологічних умов і чинників становлення життєвих планів особистості та їх формування в юності.

Особистість понад усе прагне досягти визначених нею життєвих цілей, а засобами цього процесу є життєві плани. Конкретизація нею своїх життєвих цілей, як орієнтирів її життя, трансформує їх у життєві плани. Специфіку таких цілей відбиває життєвий стиль особистості (А. Адлер).

Життєві плани особистості в межах її життєвого простору взаємопов'язані з довкіллям. Життєвий простір – це психологічна реальність, що сконструйована з ймовірних подій, які можуть вплинути на поведінку особистості в конкретний момент її життя. З одного боку, особистість суб'єктивно визначає низку своїх

життєвих планів, з другого боку, вони зумовлені об'єктивно – значущими людьми, важливими подіями тощо (К. Левін). Життєві плани будуються особистістю у різних часових перспективах і стосуються її майбутнього. Згодом вони можуть перетворюватися в реалії сьогодення, що спираються на досвід минулого (Л. Франк). Від ініціативності особистості залежить реалістичність і структурованість її життєвих планів у часовій перспективі (К. Левін).

Із життєвими цілями і планами у контексті їх часової перспективи пов'язана мотивація особистості. Кожному такому плану чи цілі притаманний свій «часовий таймер». Якщо цей таймер відсутній, то життєві цілі та плани особистості не трансформуються в мотиви її життєдіяльності й поведінки (Ж. Ньюттен).

Специфіка життєвого шляху людини зумовлена індивідуальними вимірами, що мають розглядатися з огляду на її зв'язки з навколишнім світом, та активністю особистості як суб'єкта власної життєдіяльності (С. Л. Рубінштейн). Саме особистість конструює свої життєві плани, зважаючи на створену нею «суб'єктивну картину життєвого шляху», власні життєві вибори, цінності тощо (Б. Г. Ананьєв). Соціальна та етично зафарбована послідовність дій особистості, що вирізняється спрямованістю на дійсність із урахуванням її суб'єктивних та об'єктивних ресурсів, презентує життєві плани (І. С. Кон).

Суб'єктивну картину життєвого шляху особистості віддзеркалює її майбутнє, теперішнє і минуле як просторово-часові виміри життя (О. О. Кронік). Суб'єктивний характер життєдіяльності особистості виявляється в її життєвій стратегії, що є мистецтвом управління власним життям, мистецтвом пошуку і самоздійснення унікального сенсу життя (К. О. Абульханова-Славська). В сфері майбутнього особистості, що детермінується її цінностями, містяться конкретні життєві плани, реалізуючи які, вона досягає свої життєві цілі. Життєві плани є послідовністю дій, важливих для досягнення особистістю своїх життєвих цілей, що спрямовують її подальший життєвий шлях (Є. І. Головаха). Процес конструювання особистістю своїх життєвих планів є складником її життєтворчості, як духовно-практичної діяльності, що виявляється в проектуванні, плануванні, програмуванні й творчому здійсненні нею власного життя. Життєві плани особистості є системою її рішень, що зумовлені особистими потребами, рівнем духовності й психологічними настановами (О. О. Кронік, Л. В. Сохань). Важливою формою прогнозування особистістю результатів своєї активності в бажаному майбутньому (життєвій перспективі) є її життєві цілі. В конкретних життєвих ситуаціях і контекстах останні трансформуються в життєві плани, що сприяють розумінню особистістю подій власної життєдіяльності та своєї ролі в цьому процесі, точніше особистого життєвого шляху (В. Г. Панок, Т. М. Титаренко).

Отже, життєві плани особистості пов'язані з її життєвим простором, шляхом, стратегією, життєвими і часовими перспективами, життєвим стилем і цілями. Найтіснішим є зв'язок із життєвими цілями, адже засобами їх досягнення є життєві плани. Ці плани вирізняються конкретністю і найчастіше будуються у віддаленій і близькій часовій перспективі. Їх зміст стосується реалізації потреб та цінностей особистості.

Процес конструювання особистістю життєвих планів необхідно вивчати, зважаючи на суб'єктивні та об'єктивні умови її життєдіяльності.

Побудова і реалізація особистістю своїх життєвих планів детермінується її вродженим прагненням життєвого самоздійснення. Повнота такого самоздійснення залежить від її здатності визначати власні життєві цілі та плани, з огляду на власне «Я». Зовнішніми умовами цього процесу є об'єктивні події життя особистості, внутрішніми – її система цінностей і ставлень (Ш. Бюлер). Упродовж індивідуації особистість глибше усвідомлює свій життєвий шлях, цілі й плани, що сприяє розвитку її цілісності та здатності до життєвої самореалізації (Е. Берн, К. Г. Юнг).

Важливими внутрішніми умовами конструювання і реалізації особистістю власних життєвих планів є її прагнення самоактуалізуватися, реалізувати життєвий потенціал і подолати перешкоди у житті (Г. Оллпорт). Не менш значущими детермінантами цього процесу є її прагнення задовольнити свої основні потреби – фізіологічні; у безпеці та захисті; у прихильності та любові з боку інших людей; у повазі від людей, які її оточують, і самоповазі; в самоактуалізації (А. Маслоу). Прагнення особистості до переваги, що зумовлено її помірним переживанням своєї меншовартості, сприяє виробленню унікального життєвого стилю, спрямованого на досягнення нею досконалості в різних сферах життєдіяльності (А. Адлер).

Основною психологічною умовою перетворення особистості в суб'єкта своєї життєдіяльності і конструювання життєвих планів, як засобів досягнення цілей життя, є її свідоме ставлення до цих процесів (Ф. Ю. Василюк, С. Л. Рубінштейн). Внутрішніми умовами розвитку суб'єктності особистості у цих процесах є її усвідомлене ставлення до себе як сучасника епохи, здатність до прогнозування власного майбутнього, самостійність й об'єктивне ставлення до непередбачуваних і незалежних від неї подій (Б. Г. Ананьев). Психологічна умова розвитку особистості як суб'єкта життєдіяльності – це її здатність узгоджувати власний життєвий шлях, цілі й плани зі своїми індивідуальними особливостями і цінностями (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова). До внутрішніх умов конструювання особистістю життєвих планів належить її здатність рефлексувати про об'єктивно і суб'єктивно зумовлені події життя в різних часових вимірах, ціннісно-смісловому ставленні до докiлля (І. С. Булах, Г. С. Костюк, В. І. Ковальов); глибокі знання про життя, високий рівень самосвідомості (Л. В. Сохань); здатність самостійно оцінювати та осмислювати власне минуле, теперішнє і майбутнє, локус контролю (суб'єктність) як упевненість у спроможності реалізувати власні життєві цілі та плани (Д. О. Леонтьєв, В. О. Татенко, В. М. Ямницький).

Отже, провідними психологічними умовами конструювання особистістю своїх життєвих планів, як суб'єкта цього процесу, вчені визначили такі: її здатність рефлексувати про об'єктивно та суб'єктивно зумовлені події свого життя в різних часових вимірах; здатність до прогнозування власного майбутнього, до побудови життєвих планів і життєвої самореалізації; узгодженість життєвих цілей і планів із індивідуальними особливостями; ціннісно-смісловому ставленні до докiлля.

Конструювання особистістю власних життєвих планів набуває особливої значущості в юнацькому віці, що характеризується інтенсивними пошуками сенсу життя, її готовністю і здатністю до особистісного і професійного самовизначення,

рефлексією про свій життєвий шлях, цілі й плани, спрямованістю у майбутнє (Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, М. Р. Гінзбург, І. С. Кон, Л. Є. Просандєєва, Ф. Райс, С. О. Ставицька, Н. М. Толстих, В. Е. Чудновський та ін).

Процесу формування життєвих планів у юності дотиково стосуються сучасні дослідження зарубіжних і вітчизняних психологів, що презентують такі його аспекти: у віковій і педагогічній психології – формування життєвих перспектив у ранній юності (Л. О. Тодорів, Г. В. Рудь); психологічні особливості образу свого майбутнього у ранній юності (О. В. Посацький); особливості життєвих перспектив у юнацькому віці (А. Є. Левенець); гендерні уявлення як чинник формування індивідуального життєвого стилю в юності (Г. В. Гритчук); психологічні особливості становлення стилю життя особистості у підлітковому та юнацькому віці (О. Г. Малина); психологія прийняття студентами стратегічних життєвих рішень (Л. В. Помиткіна); вплив інтелектуального компонента на розвиток життєвих стратегій студентів (Н. Г. Пилипенко); психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку (О. М. Гріньова); у соціальній психології – соціальні та психологічні особливості формування життєвих планів у Інтернет-залежної студентської молоді (В. В. Посохова); у загальній психології, психології особистості та історії психології – психологічні особливості життєвих перспектив студентів із обмеженими можливостями (Л. В. Тищенко); гендерні та індивідуальні особливості становлення життєвих планів студентів-випускників (І. М. Астафєва); психологічні особливості переживання і усвідомлення студентами життєвих подій (О. Д. Кресіна) та ін.

Проаналізовані результати сучасних досліджень психологів уможливили такі висновки. В юності життєві плани особистості є складником життєвої перспективи за часовим виміром. Життєві плани – це провідні засоби досягнення особистістю своїх життєвих цілей у контексті її життєвого шляху. Ці плани віддзеркалюють усвідомленість нею своїх життєвих цілей у хронологічному і змістовому аспектах. У них презентовано послідовність подій, що забезпечує досягнення особистістю своїх життєвих цілей. Життєві плани стають реально дієвими засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей за умови предметної визначеності останніх і узгодженості строків їх досягнення з датами реалізації попередніх планів. Життєві плани є більш конкретними, порівняно з життєвими цілями. Своєрідність реалізації особистістю життєвих планів відбиває її життєвий стиль. Конструювання життєвих планів набуває особливої гостроти в юності та може ускладнюватися віковими, психологічними й індивідуальними особливостями розвитку особистості.

Проведений психологічний аналіз дозволив обґрунтувати теоретичні основи дослідження формування життєвих планів у юнацькому віці, що стали засадами для його наступного етапу.

В другому розділі **«Емпіричне вивчення психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів у особистості юнацького віку»** розкрито організацію і методи дослідження, висвітлено його результати, обґрунтовано критерії, визначено показники і рівні розвитку досліджуваного процесу.

У дослідженні взяли участь 258 учнів 10-х і 11-х класів загальноосвітніх шкіл віком від 15 до 17 років (126 хлопців і 132 дівчини) та 236 студентів 2-го і 4-го курсів закладів вищої освіти віком від 18 до 21 року (116 юнаків і 120 юнок), 36 учителів і 28 викладачів.

Емпіричне вивчення психологічних умов і особливостей становлення життєвих планів у юнацькому віці дозволило одержати такі результати.

В ранній юності зміст життєвих планів особистості найчастіше стосується побудови своєї сім'ї (75,4 % хлопців і 84,85 % дівчат), надбання приватної власності (61,9 % хлопців і 74,24 % дівчат), закінчення загальноосвітнього навчального закладу й одержання атестату (60,32 % хлопців і 64,39 % дівчат), вступу до закладу вищої освіти (49,21 % хлопців і 80,3 % дівчат), вдалого працевлаштування (54,76 % хлопців і 70,45 % дівчат), навчальної успішності (42,06 % хлопців і 59,85 % дівчат). У пізній – закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому (93,97 % юнаків і 75,83 % юнок), вдалого працевлаштування (87,93 % юнаків і 76,37 % юнок), набуття професіоналізму (45,69 % юнаків і 45 % юнок), створення сім'ї (36,27 % юнаків і 68,39 % юнок) і навчальної успішності (28,45 % юнаків і 52,5 % юнок). Отже, в ранній юності в ієрархії планів перше місце належить більш прагматичним засобам самореалізації у житті, тоді як у пізній – переваги надаються професійному зростанню.

Встановлені особливості пріоритетності життєвих планів у досліджуваних різної статі підтвердилися статистично. Відмінності у ранній і пізній юності щодо вдалого працевлаштування значущі у респондентів чоловічої статі ($\varphi^* = 5,937^*$) і незначущі – жіночої ($\varphi^* = 1,118$); своєї сім'ї значущі – чоловічої ($\varphi^* = 6,318^*$) й жіночої ($\varphi^* = 3,132^*$); приватної власності значущі – чоловічої ($\varphi^* = 4,461^*$) й жіночої ($\varphi^* = 6,842^*$); навчальної успішності значущі – чоловічої ($\varphi^* = 2,238^{**}$) і незначущі – жіночої ($\varphi^* = 1,165$); закінчення закладу загальної чи вищої освіти значущі – чоловічої ($\varphi^* = 6,753^*$) й жіночої ($\varphi^* = 1,982^{**}$). Як констатовано, порівняно з ранньою, у пізній юності представники обох статей частіше рефлексують про свої життєві цілі й плани, а також глибше їх осмислюють. Водночас дівчата меншою мірою мотивовані на навчання, оскільки для них пріоритетною перспективою є матеріальне благополуччя.

В ранньому і пізньому юнацькому віці важливість багатьох життєвих планів для респондентів жіночої й чоловічої статі, що відбиваються в їх цінностях, є схожою. Її статистична значущість велика для груп чоловічої $r_s = 0,651$ ($p \leq 0,01$) й жіночої $r_s = 0,725$ ($p \leq 0,01$) статі. Суттєвим є досягнення життєвих планів щодо щасливого сімейного життя (рання юність: хлопці – 7 ранг, дівчата – 1; пізня: юнаки – 5, юнки – 2), дружби (рання: хлопці – 2, дівчата – 5; пізня: юнаки – 1, юнки – 4), матеріально забезпеченого життя (рання: хлопці – 3, дівчата – 2; пізня: юнаки – 2, юнки – 5); несуттєвим – творчості (рання: хлопці – 18, дівчата – 17; пізня: юнаки – 17, юнки – 18), краси природи і мистецтва (рання: хлопці – 17, дівчата – 18; пізня: юнаки – 18, юнки – 17). Вважаємо, що в сучасних умовах увага молоді більше сконцентрована на прагматичних засобах самореалізації, і при цьому нівелюються плани відносно духовного зростання, які пов'язані з мистецтвом, творчістю, природою.

Кількісні показники мотивації досягнення і локус контролю подано в табл. 1.

Таблиця 1

Показники становлення життєвих планів у юнацькому віці (%)

Респонденти		Рання юність (n=258)		Пізня юність (n=236)	
		Хлопці (n=126)	Дівчата (n=132)	Юнаки (n=116)	Юнки (n=120)
Мотивація досягнення	Досягнення успіху	46,83	42,42	58,62	55,83
	Невиражена	22,22	21,97	14,66	18,33
	Уникнення невдач	30,95	35,61	26,72	25,84
Локус контролю	Екстернальний	57,14	60,61	52,59	55
	Інтернальний	42,86	39,39	47,41	45

Як видно з табл. 1, кількість досліджуваних з мотивацією досягнення успіху збільшується від раннього (46,83 % хлопців і 42,42 % дівчат) до пізнього (58,62 % юнаків і 55,83 % юнок) юнацького віку. Збільшення є статистично значущим для респондентів чоловічої ($\varphi^* = 1,842^{**}$) й жіночої ($\varphi^* = 2,133^{**}$) статі. Підкреслимо, що з віком молоді люди стають більш впевненими щодо досягнення успіху вже на початку реалізації своїх життєвих планів. Ці плани проектуються ними у довготривалій перспективі.

Зменшується кількість респондентів із невираженим мотиваційним полюсом від ранньої (22,22 % хлопців і 21,97 % дівчат) до пізньої (14,66 % юнаків і 18,33 % юнок) юності. Збільшення є статистично незначущим для досліджуваних чоловічої ($\varphi^* = 1,508$) й жіночої ($\varphi^* = 0,729$) статі. Будуючи і реалізуючи життєві плани, вони сподіваються на успіх у половині ситуацій і планують майбутнє на тривалу перспективу. В інших ситуаціях намагаються уникнути невдачі та спрямовані на близьку перспективу.

Зменшується кількість респондентів із мотивацією уникнення невдач від ранньої (30,95 % хлопців і 35,61 % дівчат) до пізньої (26,72 % юнаків і 25,84 % юнок) юності. Зменшення є статистично незначущим для досліджуваних чоловічої ($\varphi^* = 1,842^{**}$) й значущим – жіночої ($\varphi^* = 1,689^{**}$) статі. Отже, як виявлено, з набуттям зрілості в юнацтва знижується невпевненість у власних силах і посилюється мотивація досягнення успіху в різних сферах їх життєдіяльності.

Встановлено зменшення кількості досліджуваних із екстернальним локусом контролю від ранньої (57,14 % хлопців і 60,61 % дівчат) до пізньої (52,59 % юнаків і 55 % юнок) юності. На нашу думку, в процесі дорослішання, особистість рідше пояснює результати реалізації її життєвих планів впливом зовнішніх чинників (доля, дії інших людей тощо). Водночас, збільшується кількість респондентів з інтернальним локусом контролю від ранньої (42,86 % хлопців і 39,39 % дівчат) до пізньої (47,41 % юнаків і 45 % юнок) юності. Ці показники вказують, що з віком особистість частіше бере відповідальність за власне життя, самостійно будує життєві плани і, реалізуючи їх, досягає цілей життя. Вона більше покладається на власні здібності й особистісні якості, приймає самостійні рішення, виявляючи суб'єктність, автономність.

За результатами проведеного теоретичного та емпіричного дослідження обґрунтовано критерії (осмисленість і реалістичність життєвих планів; оптимізм; інтернальність) становлення життєвих планів у юнацькому віці. Теоретичним підґрунтям обґрунтування критеріїв стали наукові положення А. Адлера, Е. Берна, І. С. Булах, Ф. Ю. Василюка, Є. І. Головахи, Е. Еріксона, О. О. Кроніка, Т. М. Титаренко, Н. М. Толстих, В. Франкла та ін. Схарактеризовано також показники та рівні розвитку життєвих планів юнаків і дівчат.

Якісні показники *високого* рівня – особистість достатньою мірою осмислює власні життєві плани, здатна конструювати реалістичні засоби (життєві плани) досягнення життєвих цілей; її життєдіяльність сповнена оптимізму, домінують мотиви досягнення успіху; більшість результатів життєдіяльності (як успішних, так і неуспішних) вона пов'язує з власною компетентністю, цілеспрямованістю.

Показники *середнього* рівня – особистість не повною мірою усвідомлює свої життєві плани, майже половина сконструйованих нею життєвих планів є реалістичними засобами досягнення життєвих цілей; мотивація досягнення не виражена – мотиви досягнення успіху чергуються зі страхом невдач; частину результатів своєї життєдіяльності (успішних і неуспішних) вона вважає зумовленими власною активністю, іншу – зовнішніми впливами.

Показники *низького* рівня – особистість недостатньо усвідомлює свої життєві плани, лише окремі з них є реалістичними, що здебільшого заважає досягненню поставлених життєвих цілей; у її взаємодіях превалує песимізм і страх невдач; більшість результатів власної життєдіяльності (як успішних, так і неуспішних) вважаються спричиненими зовнішніми умовами.

Емпірично високий рівень встановлено у меншій кількості респондентів раннього (11,11 % хлопців і 14,39 % дівчат) і дещо більшої – пізнього (14,66 % юнаків і 18,33 % юнок) юнацького віку. Найчастіше їх життєві плани осмислені й реалістичні. У проектуванні й реалізації життєвих планів вони спрямовані на досягнення успіху. Їх характеризує інтернальний локус контролю.

Середній рівень зафіксовано у меншій кількості досліджуваних ранньої (48,41 % хлопців і 49,24 % дівчат) і незначною мірою більшої – пізньої (58,62 % юнаків і 59,17 % юнок) юності. Вони осмислюють лише певну частину своїх життєвих планів як реалістичних засобів досягнення їх життєвих цілей. В інших ситуаціях ці респонденти мотивовані гедоністичними цілями. Вони стверджують, що їх життєдіяльність залежить від зовнішніх умов життя.

Низький рівень виявлено у більшій кількості респондентів раннього (40,48 % хлопців і 36,37 % дівчат) і дещо меншої – пізнього (26,72 % юнаків і 22,5 % юнок) юнацького віку. Вони мають недостатньо усвідомлені й реалістичні життєві плани, що часто не узгоджуються з їх життєвими цілями. Будуючи і реалізуючи свої життєві плани, ці досліджувані прагнуть уникнути невдач, впевнені, що багато ситуацій життя залежить від зовнішніх чинників.

Загалом презентовані якісні та кількісні показники свідчать про відмінності в рівнях розвитку життєвих планів досліджуваних ранньої та пізньої юності, що зумовлено віковими особливостями їх розвитку. В студентів переважають кількісні показники високого і середнього рівнів, у старшокласників – низького.

Одержані емпіричні результати засвідчили недостатність впливу психологічних умов становлення життєвих планів особистості юнацького віку в звичайному процесі навчання і виховання й підтвердили важливість розробки і впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у цьому віці.

У третьому розділі «Психологічний супровід формування життєвих планів у особистості юнацького віку» подано теоретичне обґрунтування, зміст і психологічну модель формування життєвих планів у особистості юнацького віку та результати впровадження розробленого психологічного супроводу.

Засадничими для розробки психологічного супроводу і моделі формування життєвих планів у особистості юнацького віку став процесуально-динамічний підхід та його наукові положення про життєві плани особистості, умови їх проектування (К. О. Абульханова-Славська, І. Д. Бех, С. Д. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс, Т. М. Титаренко та ін.), актуальність розвитку цих планів у юності (Л. Є. Просандеева, М. Р. Гінзбург, Н. М. Толстих та ін.). Ефективність розробленого супроводу забезпечувалася застосуванням ряду психологічних і педагогічних технологій, які були успішно впроваджені науковцями (О. М. Гріньова, Л. В. Помиткіна та ін.).

Психологічну модель формування життєвих планів у особистості юнацького віку подано на рис. 1.

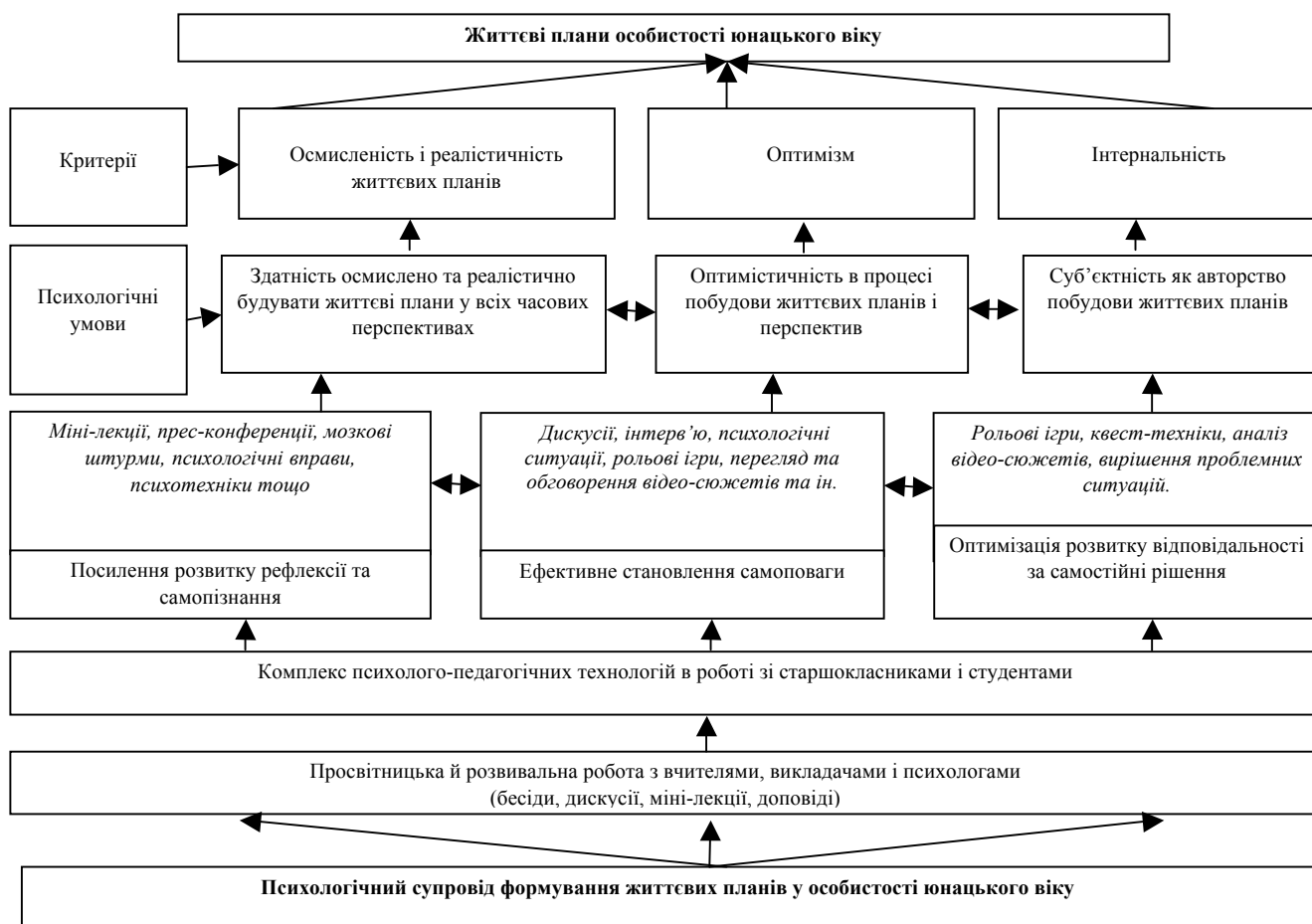

Рис. 1. Психологічна модель формування життєвих планів у особистості юнацького віку

З рис. 1 видно, що у розробленій моделі підґрунтям формування життєвих планів у особистості юнацького віку є врахування провідних психологічних умов цього процесу (здатність будувати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у часових перспективах, оптимістичність, суб'єктність). Психологічний супровід спрямовувався на активізацію побудови особистістю своїх життєвих планів, мотивацію досягнення успіху й авторство в процесі проектування та реалізацію життєвих планів. Для цього у юнацтва інтенсифікувалися процеси розвитку рефлексії, самопізнання, самоповаги і відповідальності за прийняття самостійних рішень, що сприяло появі у старшокласників і студентів осмислених і реалістичних життєвих цілей і планів у всіх часових перспективах, підвищення потенціалу оптимістичності та суб'єктності в процесі реалізації ними авторських планів.

Ефективності формування життєвих планів у особистості юнацького віку сприяло поетапне впровадження психологічного супроводу впродовж 2017-2018 навчального року на базі Дрогобицького ліцею при Дрогобицькому державному педагогічному університеті ім. І. Франка (м. Дрогобич) і Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (м. Київ). До експериментальної та контрольної груп залучено відповідно 28 і 29 старшокласників, 27 і 26 студентів чоловічої та жіночої статі з різними показниками становлення життєвих планів. У формувальному експерименті взяли участь психологи, вчителі, викладачі.

Просвітницька і розвивальна робота проводилась з вчителями, викладачами і психологами, метою якої було ознайомлення їх зі специфікою розвитку особистості в юності, умовами побудови нею життєвих планів та засобами досягнення успіху в майбутній професійній та інших видах діяльності. Вона включала цілий комплекс заходів: міні-лекції «Вікові особливості становлення особистості в ранній (пізній) юності», «Психологічні умови формування життєвих планів у особистості раннього (пізнього) юнацького віку», бесіди «Успішна людина у професійній та особистій сферах життєдіяльності є ...», дискусії «Застосування основних положень гуманістичного й особистісного підходів у навчанні та вихованні особистості раннього (пізнього) юнацького віку» та ін.

Комплекс психолого-педагогічних технологій застосовувався для розвитку в старшокласників і студентів здатності будувати осмислені й реалістичні життєві плани, підвищувати потенціали їх впевненості, відповідальності, самостійності.

З метою розвитку в старшокласників і студентів **здатності проектувати осмислені й реалістичні життєві плани у всіх часових перспективах** використовувався цілий ряд педагогічних (міні-лекції: «В чому можуть полягати життєві цілі та життєві плани особистості?», «Успішна людина у професійній та особистій сферах життєдіяльності є ...» та ін.; дискусії: «Найважливіші життєві цілі та плани особистості раннього (пізнього) юнацького віку стосуються...» та ін.) і психологічних (вправа «Карта моїх цілей», інтерв'ю «Життєві цілі», психотехніка «Мої професійні бажання», рольова гра «Лист до себе» та ін.) технологій.

Для підвищення в старшокласників і студентів **оптимістичності** застосовувався комплекс педагогічних (міні-лекції: «В чому полягає мотивація досягнення успіху?», «Які особливості мотивації уникнення невдач?» та ін.; дискусії: «В чому відмінності між оптимістами і песимістами?», «Як до себе

ставляться успішні люди? Їх сильні та слабкі сторони» та ін.) і психологічних (дискусія «Дерево мого успіху», інтерв'ю «Про себе», психологічна ситуація «Все одно ти молодець», психотехніка «Мої сильні сторони», незавершені речення «Я пишаюся...» та ін.) засобів і технік.

Для формування *суб'єктності* у старшокласників і студентів використовувався ряд педагогічних (міні-лекції: «Особистість як суб'єкт власної життєдіяльності», «Локус контролю як умова конструювання і реалізації особистістю своїх життєвих планів» та ін.; дискусії: «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на особистісне (професійне) самовизначення в ранній (пізній) юності?» та ін.; прес-конференції: «Вплив зовнішніх і внутрішніх умов на успіхи відомих людей» та ін.) і психологічних (техніка «Особистий контракт-зобов'язання з собою», проблемна ситуація «Події в моєму житті», вправа «Беру відповідальність на себе», квест-техніка «Бар'єр» та ін.) технологій.

Достовірність показників життєвих планів перевірялася за допомогою χ^2 -критерію Пірсона, на підставі чого визначалася ефективність результатів впровадження психологічного супроводу. Психологічну діагностику динаміки становлення життєвих планів у старшокласників і студентів експериментальної та контрольної груп після проведення формувального експерименту подано в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка формування показників життєвих планів у старшокласників і студентів експериментальної та контрольної групи до і після проведення формувального експерименту (%)

Старшокласники		Експериментальна група (n=28)				Контрольна група (n=29)			
		Хлопці (n=13)		Дівчата (n=15)		Хлопці (n=14)		Дівчата (n=15)	
Показники		до	після	до	після	до	після	до	після
Мотивація досягнення	Досягнення успіху	46,15	65,38	46,67	66,67	42,86	50	46,67	53,33
	Невиражена	23,08	11,54	20	13,33	21,43	21,43	20	20
	Уникнення невдач	30,77	23,08	33,33	20	35,71	28,57	33,33	26,67
Локус контролю	Екстернальний	53,85	38,46	53,33	40	57,14	64,29	53,33	46,67
	Інтернальний	46,15	61,54	46,67	60	42,86	35,71	46,67	53,33
Студенти		Експериментальна група (n=27)				Контрольна група (n=26)			
		Юнаки (n=13)		Юнки (n=14)		Юнаки (n=12)		Юнки (n=14)	
Показники		до	після	до	після	до	після	до	після
Мотивація досягнення	Досягнення успіху	61,54	76,92	57,14	71,43	58,33	66,67	57,14	64,29
	Невиражена	15,39	15,39	21,43	21,43	16,67	16,67	21,43	21,43
	Уникнення невдач	23,07	7,69	21,43	7,14	25	16,67	21,43	14,28
Локус контролю	Екстернальний	53,85	38,46	57,14	42,86	58,33	50	57,14	50
	Інтернальний	46,15	61,54	42,86	57,14	41,67	50	42,86	50

З табл. 2 видно, після проведення формувального експерименту, порівняно з контрольними групами, в експериментальних відмічаються суттєві позитивні зміни. Результати вивчення оптимістичності старшокласників експериментальної групи підтвердили статистично значущі зміни в її типах після формувального експерименту – в хлопців ($\chi^2 = 15,7^*$) і дівчат ($\chi^2 = 16,12^*$) при $p \leq 0,01$. А саме – збільшення кількісних показників мотивації досягнення успіху в хлопців (на 19,23 %) і дівчат (на 20 %); зменшення показників невираженого мотиваційного полюсу в хлопців (на 11,54 %) і дівчат (на 6,67 %) та мотивації уникнення невдач у хлопців (на 7,69 %) і дівчат (на 13,33 %). У старшокласників контрольної групи таких змін не відбулося – у хлопців ($\chi^2 = 2,62$) і дівчат ($\chi^2 = 2,28$). Кількісні показники мотивації досягнення успіху збільшилися в хлопців (на 7,14 %) і дівчат (на 6,66 %); невираженого мотиваційного полюсу не змінилися у хлопців і дівчат; мотивації уникнення невдач зменшилися у хлопців (на 7,14 %) і дівчат (на 6,66 %). При цьому виявлено, що представники жіночої статі більше надавали переваг успішному навчанню та працевлаштуванню.

Дослідження оптимістичності студентів експериментальної групи засвідчили статистично значущі зміни в її типах після формувального експерименту – в юнаків ($\chi^2 = 14,09^*$) і юнок ($\chi^2 = 13,01^*$), при $p \leq 0,01$. Збільшилися кількісні показники мотивації досягнення успіху в юнаків (на 15,38 %) і юнок (на 14,29 %); зменшилися – мотивації уникнення невдач у юнаків (на 15,38 %) і юнок (на 14,29 %). У студентів контрольної групи значних змін не відбулося – в юнаків ($\chi^2 = 3,97$) і юнок ($\chi^2 = 3,28$). Показники мотивації досягнення успіху збільшилися на 8,34 % в юнаків і на 7,15 % в юнок; мотивації уникнення невдач зменшилися на 8,33 % в юнаків і на 7,15 % в юнок. Слід також підкреслити, що більшість досліджуваних були вмотивовані не на гедоністичні, а на духовні цінності (творчість, мистецтво).

Вивчення локус контролю старшокласників експериментальної групи засвідчило статистично значущі зміни його типів після проведення формувального експерименту – в хлопців ($\chi^2 = 9,53^*$, при $p \leq 0,01$) і дівчат ($\chi^2 = 7,14^{**}$, при $p \leq 0,05$). Зменшилися кількісні показники екстернального локус контролю – від 53,85 % до 38,46 % в хлопців і від 53,33 % до 40 % у дівчат. Показники інтернального локус контролю збільшилися від 46,15 % до 61,54 % у хлопців і від 46,67 % до 60 % у дівчат. У контрольній групі значущих змін не було – у хлопців ($\chi^2 = 2,08$) і дівчат ($\chi^2 = 1,78$). Встановлено збільшення показників екстернального локус контролю – від 57,14 % до 64,29 % у хлопців і зменшення – від 53,33 % до 46,67 % у дівчат. Виявлено й зменшення показників інтернального локус контролю – від 42,86 % до 35,71 % у хлопців і збільшення – від 46,67 % до 53,33 % у дівчат.

Дослідження локус контролю студентів експериментальної групи підтвердило статистично значущі зміни після формувального експерименту – в юнаків ($\chi^2 = 9,53^{**}$, при $p \leq 0,05$) і юнок ($\chi^2 = 8,33^*$, при $p \leq 0,01$). Кількісні показники екстернального локус контролю зменшилися – від 53,85 % до 38,46 % у юнаків і від 57,14 % до 42,86 % у юнок. Показники інтернального локус контролю збільшилися від 46,15 % до 61,54 % у юнаків і від 42,86 % до 57,14 % у юнок. У студентів контрольної групи таких змін не виявлено – у юнаків ($\chi^2 = 2,86$) і юнок

($\chi^2 = 2,08$). Зменшилися показники екстернального локус контролю – від 58,33 % до 50 % у юнаків і від 57,14 % до 50 % в юнок. Показники інтернального локус контролю збільшилися від 41,67 % до 50 % у юнаків і від 42,86 % до 50 % в юнок.

Вивчення здатності старшокласників і студентів конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах дозволило одержати такі результати. Життєві цілі та плани старшокласників експериментальної групи пов'язані найбільш часто з близькою (хлопці – 46,15 %, дівчата – 40 %) та віддаленою (хлопці – 46,15 %, дівчата – 53,33 %) часовою перспективою і досить рідко – з далекою (хлопці – 7,69 %, дівчата – 6,67 %). Життєві цілі та плани студентів – частіше визначені у близькій (юнаки – 53,85 %, юнки – 57,14 %) і віддаленій (юнаки – 38,46 %, юнки – 28,57 %) й рідко – далекій (юнаки – 7,69 %, юнки – 14,29 %) часовій перспективі. Таким чином, за результатами формування експерименту осмисленості й реалістичності набули засоби досягнення життєвих цілей і реалізації життєвих планів лише у близькій та далекій перспективі. У старшокласників та студентів контрольної групи таких змін не відбулося.

Одержані результати підтвердили ефективність психологічного супроводу.

Методичні рекомендації було розроблено для психологів, учителів загальноосвітніх навчальних закладів і викладачів закладів вищої освіти, що спрямовані на формування життєвих планів у старшокласників і студентів.

Загалом результати дослідження психологічних умов формування життєвих планів у юнацькому віці свідчать про досягнення його мети, вирішення завдань і підтвердження припущень.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичні та емпіричні результати розв'язання проблеми формування життєвих планів особистості юнацького віку, визначено психологічні умови та особливості досліджуваного процесу в ранній і пізній юності, розроблено програму його психологічного супроводу.

1. Життєві плани особистості пов'язані з її життєвим простором, життєвим шляхом, життєвою стратегією, життєвими і часовими перспективами, життєвим стилем і життєвими цілями. Однак найтіснішим є їх зв'язок із життєвими цілями, адже засобами їх досягнення є життєві плани. Життєві плани особистості є системою її рішень, що зумовлені особистими потребами, рівнем духовності та психологічними настановами. Змістове наповнення життєвих планів особистості стосується її життєвих виборів (професійних, сімейних тощо), цінностей, потреб. Серед життєвих планів виокремлюють оптимальні та неоптимальні, що залежать від їх раціональності або нераціональності, адекватності чи неадекватності, стабільності або нестабільності. Оптимальність життєвих планів особистості залежить і від сили мотивації та чіткості стратегії їх реалізації.

Життєві плани особистості вирізняються конкретністю. Вони можуть конструюватися в межах віддаленої та близької часової перспективи. Завдяки цьому життєві плани особистості трансформуються в мотиви її життєдіяльності й

поведінки. Конструювання життєвих планів особистості потрібно розглядати в контексті об'єктивних умов і суб'єктивного характеру її життєдіяльності.

2. Основними *психологічними умовами* розвитку особистості, як суб'єкта своєї життєдіяльності та конструювання життєвих планів, є такі: здатність особистості рефлексувати про об'єктивно та суб'єктивно зумовлені події свого життя в різних часових вимірах; ціннісно-сміслове ставлення особистості до навколишньої дійсності; усвідомлене ставлення особистості до себе як сучасника своєї епохи і самостійного активного «конструктора» власного життя і життєвих планів; здатність до прогнозування свого майбутнього, до складання життєвих планів і життєвої самореалізації; здатність визначати власні життєві цілі та життєві плани, з огляду на власне «Я»; узгодженість життєвих цілей і планів із індивідуальними особливостями особистості (цінностями, переконаннями, ставленнями (до особистого досвіду, об'єктивних життєвих подій), мотивами, прагненнями долати труднощі, потребами, вольовими якостями); об'єктивне ставлення особистості до непередбачуваних і незалежних від неї подій.

3. *Життєві плани* особистості юнацького віку є важливим складником її життєвої перспективи за часовим виміром; *життєві плани* є провідними засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей у контексті її життєвого шляху. В життєвих планах особистості віддзеркалюється усвідомленість нею власних життєвих цілей у хронологічному і змістовому ракурсах. Ці плани презентують послідовність подій, що сприяє досягненню молодими людьми своїх життєвих цілей. В життєвому стилі юнаків відбивається своєрідність реалізації ними власних життєвих планів. Процес побудови життєвих планів актуалізується в юнацькому віці та може ускладнюватися на основі вікових та індивідуально-психологічних змін в її розвитку.

4. Емпіричне вивчення *особливостей становлення життєвих планів* показало, що в ранньому юнацькому віці вони стосуються більш віддаленої та менш близької часової перспективи, що характерно і для хлопців, і для дівчат. У пізньому юнацькому віці навпаки – менш віддаленої й більш близької часової перспективи, що також притаманно юнакам і юнкам. Кількісні показники життєвих планів усіх респондентів у далекій часовій перспективі виявилися найменшими, порівняно з близькою і віддаленою часовою перспективою. В ранній юності їх кількість є дещо меншою, порівняно з пізньою юністю. В пізній юності особистість частіше рефлексує та глибше осмислює власні життєві плани як засоби реалізації їх цілей.

В ранньому юнацькому віці *зміст життєвих планів* особистості частіше стосується створення сім'ї, надбання приватної власності, закінчення загальноосвітнього навчального закладу й одержання атестату, вступу до закладу вищої освіти, досягнення навчальної успішності та вдалого працевлаштування в майбутньому. В пізньому – закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому, успішного працевлаштування, професіоналізму, створення сім'ї. Ієрархія пріоритетів у побудові життєвих планів у старшокласників і студентів є різною.

Однак, у ранній юності життєві плани хлопців частіше пов'язані зі створенням сім'ї, закінченням загальноосвітнього навчального закладу й

одержанням атестату, успішним працевлаштуванням; у пізній – із закінченням закладу вищої освіти та одержанням диплому, успішним працевлаштуванням і професіоналізмом. У дівчат раннього юнацького віку – зі створенням сім'ї, вступом до закладу вищої освіти й одержанням диплому і володінням приватною власністю; пізнього – успішним працевлаштуванням, закінченням закладу вищої освіти й одержанням диплому та створенням сім'ї.

В ранній і пізній юності більшою реалістичністю характеризуються життєві плани, що сконструйовані особистістю у близькій часовій перспективі, меншою – у віддаленій і найменшою – у далекій.

Упродовж юнацького віку несуттєво збільшується кількість респондентів з мотивацією досягнення успіху і дещо зменшується з мотивацією уникнення невдач і невираженості мотиваційного полюсу щодо процесів конструювання і реалізації власних життєвих планів. Статистично значущих відмінностей за типами мотивації у різних групах, за статевою належністю респондентів, не встановлено. Значна кількість досліджуваних (майже половина в обох вікових групах) мотивована на уникнення невдач або ж їх мотиваційний полюс є невираженим.

Впродовж юнацького віку в половині респондентів встановлено зростання самостійності та відповідальності за конструювання і реалізацію власних життєвих планів, що підтверджується їх інтернальним локусом контролю.

Проведене емпіричне дослідження сприяло визначенню провідних психологічних умов формування життєвих планів особистості в юнацькому віці, а саме: здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах; оптимістичність у процесі побудови життєвих планів; суб'єктність як авторство життєвих планів.

Одержані емпіричні результати засвідчили недостатність впливу психологічних умов становлення життєвих планів старшокласників і студентів у звичайних умовах освітнього процесу і необхідність розробки і впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

5. Формуванню життєвих планів у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти сприяє систематичне використання психологами, вчителями і викладачами цих освітніх закладів психологічного супроводу, що реалізовується поетапно. Протягом формувального експерименту проводилася просвітницька і розвивальна робота з вчителями, викладачами та психологами загальноосвітнього навчального закладу і закладу вищої освіти, відповідно. Проведено комплекс педагогічних і психологічних технологій, що спрямовані на розвиток у старшокласників і студентів здатності конструювати осмислені та реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах; оптимістичності; суб'єктності. Показово, що найбільшу значущість для молодих людей має досягнення життєвих планів, які стосуються щасливого сімейного життя, любові, дружби, матеріально забезпеченого життя і здоров'я. Водночас набули значущості показники творчості та краси, природи і мистецтва.

Здійснено психологічний аналіз особливостей і умов становлення життєвих планів у старшокласників і студентів експериментальної й контрольної груп після

проведення формувального експерименту. Встановлено ефективність проведення психологічного супроводу з формування життєвих планів у особистості юнацького віку. Сформульовано методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у старшокласників і студентів.

Проведене вивчення проблеми формування життєвих планів у особистості юнацького віку не охоплює всіх її аспектів. Більш глибокого теоретичного й емпіричного дослідження потребують питання, що стосуються визначення життєвих цілей і конструювання життєвих планів у особистості підліткового віку та раннього зрілого віку, визначення специфіки психологічних умов їх розвитку на цих вікових етапах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях

1. Гладкевич М. І. Основні наукові підходи вітчизняних психологів до вивчення феномена «життєві плани особистості» / М. І. Гладкевич // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – № 6 (51). – С. 70-77.

2. Hladkevych M. A system of Values in the context of a Life Plan Formation during the period of Early Youth / M. Hladkevych // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – № 1 (46). – С. 78-81.

3. Булах І. С., Заяць (Гладкевич) М. І. Першоджерела генези моральної самосвідомості у підлітковому віці / І. С. Булах, М. І. Заяць (Гладкевич) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 18 (42). – С. 63-70.

4. Булах І. С., Заяць (Гладкевич) М. І. Специфіка становлення моральної самосвідомості підлітків як умови їх особистісного зростання / І. С. Булах, М. І. Заяць (Гладкевич) // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 16. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 75-84.

Статті у зарубіжних періодичних фахових виданнях

5. Hladkevych M. Psychological analysis of research of individual life plan formation and it's forming conditions during youth period / M. Hladkevych // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2017. – V (55), Issue 127. – P. 60-62.

6. Zayats O., Hryhorovych A., Hladkevych M. Education management as the component of social management system / O. Zayats, A. Hryhorovych, M. Hladkevych // Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie. – 2017. – 22, nr 3. – P. 36-42.

Матеріали конференцій та інші видання

7. Заяць (Гладкевич) М. Система цінностей у контексті становлення життєвого плану особистості в ранній юності / М. Заяць (Гладкевич) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Формування цінностей сучасної особистості»], (м. Дрогобич, 20-21 вересня 2007 р.) / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка // Молодь і ринок. – 2007. – № 8 (31). – С. 156-158.

8. Заяць (Гладкевич) М. Виховання гендерної культури підлітків в сучасних суспільних умовах / М. Заяць (Гладкевич) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін»], (м. Чернівці, 17-18 травня 2007 р.) / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, університет економіки та права «Крок». – Чернівці : Рута, 2007. – С. 324-326.

9. Заяць (Гладкевич) М. Вплив гендерних стереотипів на процес життєвого самовизначення в період дорослішання / М. Заяць (Гладкевич) // Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць. – Ч. 1. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2008. – С. 138-140.

10. Григорович А., Заяць О., Гладкевич М. Формування життєвої компетентності старшокласників засобами квест-технологій / А. Григорович, О. Заяць, М. Гладкевич // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції [«Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті»], (м. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 24-25 березня 2016 р.) / Полонійна академія в Ченстохові, Ужгородський національний університет, Дрогобицький державний педагогічний університет. – Ченстохова-Ужгород-Дрогобич: Посвіт, 2016. – С. 219-220.

АНОТАЦІЇ

Гладкевич М. І. Психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова МОН України, Київ, 2019.

У дисертації презентовано результати теоретичного та емпіричного вивчення процесу формування життєвих планів у юнацькому віці. Визначено сутність поняття «життєві плани особистості юнацького віку». Теоретично доведено та емпірично виявлено психологічні умови (здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах, оптимістичність, суб'єктність) і визначено особливості становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності. Встановлено критерії (осмисленість і реалістичність життєвих цілей і планів особистості у близькій, віддаленій і далекій часовій перспективі; мотивація досягнень; локус контролю), показники і рівні (високий, середній і низький) досліджуваного процесу. Сконструйовано психологічну модель формування життєвих планів в особистості юнацького віку. Розроблено, апробовано і доведено ефективність психологічного супроводу

формування життєвих планів в особистості юнацького віку, що засвідчує доцільність його впровадження у практику закладів загальної та вищої освіти. Сформульовано методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітньої та викладачам вищої школи з активізації формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

Ключові слова: життєві плани, формування, осмисленість і реалістичність, оптимістичність, суб'єктність, особистість, юнацький вік.

Гладкевич М. И. Психологические условия формирования жизненных планов в юношеском возрасте. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова МОН Украины, Киев, 2019.

В диссертации представлены результаты теоретического и эмпирического изучения процесса формирования жизненных планов в юношеском возрасте. Определена сущность понятия «жизненные планы личности юношеского возраста». Теоретически доказаны и эмпирически выявлены психологические условия становления жизненных планов личности в юношеском возрасте – способность личности конструировать осмысленные и реалистические жизненные цели и планы в близкой, отдаленной и дальней временной перспективе, оптимистичность, субъектность.

Эмпирически определены особенности становления жизненных планов личности в ранней и поздней юности. Установлены критерии (способность личности конструировать осмысленные и реалистичные жизненные цели и планы во всех временных перспективах; мотивация достижений; локус контроля), показатели (достаточная, частично достаточная, недостаточная осмысленность и реалистичность жизненных целей и жизненных планов как средств их достижения в различных временных перспективах; доминирование мотивов успеха, преобладание страха неудачи, невыраженность мотивационного полюса; экстернальный локус контроля, интернальный локус контроля) и уровни (высокий, средний и низкий) исследуемого процесса.

Сконструирована психологическая модель формирования жизненных планов личности юношеского возраста. Разработано и апробировано психологическое сопровождение формирования жизненных планов в личности раннего и позднего юношеского возраста. Доказана эффективность психологического сопровождения формирования жизненных планов в личности юношеского возраста, что свидетельствует о целесообразности его внедрения в практику учреждений общего и высшего образования. Сформулированы методические рекомендации психологам, учителям общеобразовательной и преподавателям высшей школы по активизации формирования жизненных планов в личности юношеского возраста.

Ключевые слова: жизненные планы, формирования, осмысленность и реалистичность, оптимистичность, субъектность, личность, юношеский возраст.

Hladkevych M. I. Psychological Conditions for Life Plans Formation during Youth Age. – On the rights of the manuscript.

Thesis for the Candidate degree in Psychology, speciality 19.00.07 – Educational and Developmental Psychology. – National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2019.

The dissertation presents the results of the theoretical and empirical study of the process of forming life plans in youth age. The essence of the concept «life plans of the personality of youth age» is determined. Theoretically proved and empirically revealed psychological conditions (the ability of the individual to design meaningful and realistic life goals and plans in all time perspectives, optimism, subjectivity) and age and gender characteristics of the formation of life plans personality in early and late youth. The criteria are set (meaningfulness and realism of life goals and individual plans in the near, distant and long-term perspective; motivation of achievements, locus of control), indicators and levels (high, middle and low) of the investigated process. The psychological model of the formation of life plans in the personality of youth age is constructed. The effectiveness of psychological support for the formation of life plans in the personality of youth age has been developed, tested and proved, which proves the expediency of its introduction into the practice of institutions of general and higher education. Methodical recommendations for psychologists, teachers of general education and teachers of higher education for the purpose of activating the formation of life plans in the personality of youth age are formulated.

Key words: life plans, formation, comprehension and realism, optimism, subjectivity, personality, youth age.